

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ М. МІХНОВСЬКОГО І Д. ДОНЦОВА В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Суспільна думка українства на початку ХХ століття охоплювала широкий спектр проблем культурного, економічного та політичного характеру. Серед різних її течій наприкінці ХІХ — початку ХХ століть виокремлюється географічно-політичний напрям дослідницької діяльності, представники якого вивчали процеси впливу географічних й соціальних факторів, на становлення українських державотворчих структур.

Ідейно-теоретичні і методологічні засади української геополітичної думки були розроблені в працях М. Грушевського і С. Рудницького. Варто відзначити, що серед її представників, були як прихильники ідеї української державності на основі автономістсько-федералістської концепції М. Грушевського, так і прихильники ідеї самостійної України.

У концентрованому вигляді геополітичні погляди прихильників ідеї самостійності України викладені у працях Миколи Міхновського і Дмитра Донцова.

Ці громадські діячі визначили і обґрунтували дві можливі концепції відновлення української національної державності, які не були втілені в процесі української революції, оскільки провідною виявилася концепція Михайла Грушевського, що поєднувала два взаємопов'язаних елементи: українське національне відродження і демократизацію суспільного життя. Саме концепція М. Грушевського і була реалізована у процесі української революції, що виявилася у поступу від становлення автономії України, до проголошення незалежності, а згодом соборності і територіальної єдності двох українських етнічних територій в одній державі.

На відміну від поглядів М. Грушевського, В. Винниченка, М. Порша, М. Міхновський і Д. Донцов аргументували свої позиції виходячи із фактів і подій козацько-гетьманської державності, не враховуючи у повній мірі реалій розвитку продуктивних сил і суспільно-політичних відносин на початку ХХ століття.

Ці науковці у своїх роботах не вживали терміну геополітика, але їхні погляди співпадають за об'єктивними ознаками і критеріями з теоріями і концепціями геополітиків країн Європи. На відміну від європейських вчених, які обґрунтовували реалізацію

інтересів колоніальних імперій, українські науковці здійснювали дослідження з метою відновлення державності автохтонної етнічної спільноти на власному природному просторі.

На початку ХХ століття утверджується в науковій думці концепція розуміння революції як процесу фундаментального перетворення суспільства. Ця концепція ґрунтувалася на двох традиціях: історіософській, згідно з якою революція є процесом поступового і глибинного перетворення суспільства, і соціологічній, прихильники якої вважали, що доцільно застосовувати радикальні дії, для прискорення соціально-політичних процесів¹.

Концепція М. Грушевського ґрунтувалася на історіософській традиції розуміння сутності української революції як явища консолідації українства навколо ідеї державотворення, що виявилось в творенні Української Центральної Ради та її виконавчих структур. М. Міхновський і Д. Донцов були прихильниками соціологічної традиції сприйняття революції як швидкого і безкомпромисного процесу суспільних змін.

Виходячи з того, що погляди М. Міхновського, Д. Донцова й М. Грушевського стосовно обґрунтування історичних та геополітичних традицій формування української державності не потрібно протиставляти, є необхідність звернути увагу, що ці погляди співпадають із загальною класифікацією теорії революції, яка ґрунтується на певних моделях².

Модель концепційного підходу М. Грушевського та інших діячів Центральної Ради полягала на концентруванні уваги на структурному контексті всіх внутрішніх і зовнішніх обставин за яких відбувалася українська революція. М. Міхновський і Д. Донцов в центр моделі своїх ідейно-теоретичних розробок та дій в період української революції 1917–1920 рр. ставили активну діяльність певних прошарків суспільства, незадоволених політикою попередньої імперської влади.

Сутність історичної місії українства визначалася ними у територіальному й державницькому згуртуванні українців навколо спільного священного символу — «Україна», який є синтезним поєднанням особливостей природного терену і його споконвічних мешканців.

У ідейно-теоретичній статті Миколи Міхновського «Самостійна Україна», яка була написана у 1900 р. було визначено Україну як природно-просторову реальність, межі якої збігаються з природними кордонами української території. Природні і політичні

кордони від Карпатських гір по Кавказькі, окреслені як історичні межі творення української нації та держави. На цій підставі основним завданням українства у ХХ столітті, на думку автора, мало бути відновлення української держави знищеної внаслідок військово-політичного тиску Російської імперії та об'єднання у ній всіх етнічних теренів.

У цій праці визначені такі програмові положення українців стосовно реалізації власних державницьких інтересів: трактування української нації у становищі загарбаної в Російській імперії; визнання державної незалежності України національним ідеалом міжнародних і міжнаціональних відносин у відновленій державі та громадянської злагоди в суспільстві; засудження політичних і культурних репресій російської імперської влади проти української нації.

М. Міхновський визначав два головних завдання українських національно-визвольних сил у реалізації цих положень: відтворення історичної традиції розвитку української культури і державності; спростування тези російських політиків та істориків про «давність» перебування української території у складі Російської імперії на підставі укладеної гетьманом Богданом Хмельницьким угоди з Московським царством у 1654 р. Дослідник наголошував на тому, що внаслідок кризового стану.

Австро-Угорщини, Росії, Туреччини та інших колоніальних імперій, державна незалежність стане у ХХ столітті головним орієнтиром у міжнаціональних і міжнародних відносинах в світі³.

Однією з головних причин втрати актуальності концепції М. Міхновського у період української революції був власне розпад центральної влади Російської імперії, внаслідок чого була втрачена актуальність його програмової тези про «Переяславську Раду» як подію міжнародно-правового характеру. Саме після розпаду Російської імперії і виявилася невідповідність концепції М. Міхновського, яка була обґрунтована на зламі ХІХ–ХХ століть, реаліям національно-визвольних процесів в Європі, які проходили у контексті трансформації існуючих на початку ХХ століття соціально-політичних відносин.

Ідеї М. Міхновського, які стосувалися Б. Хмельницького з Московським царством і права націй на самовизначення, були реалізовані в процесі повалення російської імперської влади в Україні, а їх втілення виявило факт продовження започаткованої у середині ХVІІ столітті революційно-державницької традиції у 1917 р., а згодом у 1918–1920 рр.

Д. Донцов, окреслюючи передумови утворення та утвердження української держави, на початку ХХ століття у праці «Історія розвитку української державної ідеї» (1917 р.) зазначав, що українська державна ідея може бути реалізована завдяки зовнішнім умовам природного простору (величина території, кордони, чорноземні ґрунти, корисні копалини, гідрографічні і сухопутні комунікаційні шляхи) та особливостей народу (чисельність населення, спільна мова, історія, культура, державна традиція). Д. Донцов вважав, що українська державна ідея стала у ХХ столітті міжнародним питанням, від вирішення якого залежить доля не тільки Східної, але й усієї Європи⁴.

Д. Донцов розглядає актуальні для того часу проблеми відновлення та існування самостійної української держави з погляду оцінки експансійних можливостей Російської імперії, внаслідок володіння нею територіями України та Польщі, і ролі капіталовкладень французьких і бельгійських промисловців та фінансистів у розвитку її економіки. На початку ХХ століття він у ситуації розпаду Росії після першої світової війни розглядає як можливий оптимальний варіант здійснення віковичної мрії українського народу відновити власну державу, контактні зв'язки українських державницьких сил з країнами Троїстого союзу — Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною, які були зацікавлені в остаточному розпаді Російської імперії і створенні на противагу новій російській країні союзних держав.

Проектуючи можливі перспективні напрями реалізації інтересів українського нації в її природному просторі, Д. Донцов здійснює такі дослідні апробаційні дії: моделювання в історичній ретроспективі сприятливої політичної ситуації навколо України, внаслідок реалізації різних оптимальних форм співробітництва українців з іноземними державами та організаціями (змістовний аналіз контактів окремих представників українства з провідними колами Німеччини у ХVІІІ–ХХ століттях, участь українських сил у функціонуванні політичної системи Австро-Угорщини); прогнозування варіанту відновлення української держави після Першої світової війни (сподівання на допомогу Німеччини та Австро-Угорщини у відновленні української держави як союзної для них у боротьбі з Російською імперією).

На основі цих висновків Д. Донцов пропонував українським державницьким силам пов'язувати відновлення незалежної держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Зокрема, він закликав

українців Галичини і Наддніпрянщини до боротьби з Росією, яка, прикриваючись ідеологією панславізму, прагне захопити простір Європи⁵.

Ідея орієнтації на Німеччину і Австро-Угорщину, що була відправним ідейним чинником концепції, виявилася актуальною у контексті діяльності Павла Скоропадського як гетьмана очолюваної ним Української Держави. Влада цієї держави, яка виступала як політико-правова форма продовження історичної української традиції козацько-гетьманської державності, скасувала видані Центральною Радою закони і усунула з провідних позицій в суспільстві революційно-демократичні сили.

Діяльність гетьманської влади у зовнішній політиці стосовно орієнтації на Німеччину і виконання перед нею продовольчих зобов'язань, а у внутрішній політиці стосовно зміцнення поміщицтва і великої буржуазії, виявила її ворожість і реакційність щодо мети і завдань української революції. Доба Директорії, яка замінила гетьманську державу, стала другим загальноновизнаним етапом революційного процесу українського національного державотворення у 1917–1920 рр.

Отже, потрібно зазначити, що, на відміну від своїх сучасників і попередників у громадсько-політичному житті, М. Міхновський і Д. Донцов демонстрували своїми поглядами уявлення певної частини тодішнього суспільства України про відновлення авторитарної гетьманської або виконавчої влади як певної форми гарантії забезпечення добробуту і права особистої власності її мешканців. Виключаючи суб'єктивізм у ставленні до їхніх поглядів, потрібно зазначити, що вони сприймали революційні події в Україні значною мірою в ізоляції від загальноросійських подій і орієнтувалися насамперед на історичну традицію державотворення надніпрянської частини України.

М. Міхновський і Д. Донцов вважали, що в період відновлення української державності один з прошарків населення, зокрема певна частина селянства і козацтва, може стати домінуючим у суспільстві, перебрати на себе керівну роль і сформувати владу держави. Вони у своїх працях, розглядали як результат революційних дій українських народних мас становлення України як держави, що може охоплювати значний територіальний простір і впливати шляхом експансії на інші країни.

Ідеї та погляди цих громадських діячів були оригінальними, але не виявилися провідними, оскільки українська революція

була складною взаємодетермінованою системою реалізації різноманітних прагнень з позицій життєвої і наукової логіки збагнути реальну дійсність⁶.

Актуальними і провідними в період української революції виявилися ідеї М. Грушевського стосовно прагнення всього суспільства України до відновлення української державності, поширення її громадянства на все населення країни, зміцнення його єдності навколо загальнонародних символів. Він вважав, що в основі ідейного спрямування революційних дій народних мас не можуть бути ідеали державного домінування і українського імперіалізму, а насамперед ідеали демократичного устрою для всього народу і утвердження України в єдиній світовій федерації держав як країни з унікальною географічною, економічною й культурною специфікою⁷.

М. Грушевський, виходячи із власних системних історичних знань, вважав, що державний суверенітет є закономірною і логічною формою реалізації інтересів не якогось окремого суспільного прошарку, а всього народу, що обіймає певну територію та має потребу до саморозвитку під впливом конкретних географічних та соціальних факторів. Тобто в працях М. Грушевського було визначено шляхи втілення в життя ідей національного визволення і соціальної справедливості, реалізації яких бажали українські трудові маси.

Заслужують на увагу істориків, політологів та представників інших наукових галузей два такі найголовніші здобутки української революції 1917–1920 рр.: єдність двох частин розділеної колоніальними імперіями етнонаціональної спільноти; утвердження української державності на політичній карті світу. Саме IV Універсал Центральної Ради 22 січня 1918 р. і Акт Злуки 22 січня 1919 р. виявили державотворчий характер української революції.

Ці події засвідчили сам факт існування та розгортання об'єктивного процесу української революції, який відбувався на основі взаємо детермінованості та взаємозв'язку соціальних і національних аспектів суспільного буття.

Об'єктивний аналіз поглядів як М. Міхновського і Д. Донцова, так і М. Грушевського та інших діячів тієї доби, приводить до висновку, що, незважаючи на реалістичність або неадекватність їхніх ідей існуючим обставинам, спільним для них було прагнення консолідації української національної спільноти навколо ідеї державотворення.

Неадекватність геополітичних поглядів М. Міхновського і Д. Донцова реаліям процесу української революції 1917–1920 рр. виявилась у невідповідності їх ідей конкретним процесам становлення нового суспільного устрою, зокрема реалізації соціальних інтересів всіх верств населення.

Однак, потрібно зазначити, що аналізувати феномен української революції 1917–1920 рр. як самодостатній державотворчий процес українського народу можливо лише на основі аналізу усіх суспільно-політичних поглядів, концепцій і програм того часу.

¹ Ржевська Н. Революція як тип політичних змін: Україна на початках ХХ та ХХІ століть // Україна в революційних процесах перших десятиліть ХХ століття. Збірник. — К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. — С. 569.

² Там само. — С. 572.

³ Микола Міхновський та його «Самостійна Україна» Всеукраїнське Наукове та Професійне Товариство ім. М. Міхновського. — К, 1996. — С. 13.

⁴ Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї. — К.: Товариство «Знання» України, 1991. — С. 33.

⁵ Там само. — С. 40.

⁶ Солдатенко В.Ф. Революції як чинник прогресивного поступу нації: актуальні теоретико-методологічні проблеми вивчення в українознавчому вимірі // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2007. — Т. XIV. — С. 397.

⁷ Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. — К.: Веселка, 1992. — С. 155.

лою, а украинцы молчали»¹.